

BİLGİ SOSYOLOJİSİNE FENOMENOLOJİK- SOSYOLOJİK YAKLAŞIMLAR*

Dünyevi gündelik bilgiden kopuk özler olarak özellikle entellektüel bilinç formlarına ilişkin bir analizden ziyade gündelik gerçekliğin sağduyusal inşasına yapılan vurgu, Schutz ve Husserl'i izleyen fenomenolojik temelli bilgi sosyolojisinin merkezi odak alanı olmuştur. Bundan dolayı, fenomenolojik temelli bilgi sosyolojisi, klasik yaklaşımlarda, genelleşmiş sosyal bilgi ile seçkin bir toplumsal grubun bilgisi arasında yapılan örtük dikotomileştirmeyi açık bir biçimde reddeder. Toplumsal ilişkilerin doğası ve onların öznelarası anlam yapısının, tüm bilginin yapısı ve içeriğini belirlemesi ölçüsünde bu sosyoloji, bireylerin toplumsal ilişkileri ile bu ilişkilerin anlamları arasında kesin bir bağ kurar. Buna göre, gerçekliğe ilişkin algularımız toplumsal etkileşim aktivitesiyle oluşur; yoksa gerçekliğin bireye dışsal olduğu herhangi bir soyutlanmışlık anlamında değil: etkileşim, sayesinde toplumsal aktörlerin gerçekliğin kendisini *inşa ettikleri* mekanizmadır. Fenomenolojik bilgi sosyolojisinin sırayla hem metodolojik hem de sosyolojik temellerini atmış olan Husserl ve Schutz'un yapıtları üzerinde duruyor olmasam da, bu yaklaşımları tartışıyor olmam, zorunlu olarak onların katkıları hakkında giriş düzeyinde bazı yorumlar yapmamı gerektirmektedir.

I

'Doğal' ve 'eidetic' bilgi arasında yaptığı ayrımla Husserlci fenomenoloji, kökünü tümüyle bireylerin birbirleriyle ilişkili olduğu ve öznelarası anlamları paylaştığı '*Lebenswelt*' ('Yaşam Dünyası') içinden alan bir bilgi anlayışı ortaya koymuştur. Buna göre, bilim ancak gündelik gerçeklik içinde köklenmişliği ve insanların pratik ilgilerinden dolayı mümkün olabilmektedir. Bilimi, biçimsel bir nesnellığe sahip bilgi haline getirme çabası, bu anlamda onu bütün insanların bilinci içindeki gerçek temellerinden koparan sahte bir soyutlamadır. Schutz'un, Husserl'in bilime yönelik saldırısındaki nesnelcilik karşıtı tutumunu açıklaması, toplumsal gerçeklik alanına aktarılmış ve bu yaklaşım, Weberci *anlama* (verstehen) yöntemiyle kaynaştırılma temelinde geliştirilmiştir. Buradan, sosyal bilimin doğalcı bir biçimde düşünülmemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Çünkü o, anlam yapılarının, yani toplumsal ilişkilerin yönelimsel nesnel olarak verili oluşları temelinde inşa edilme tarzlarının incelenmesiyle ilgilidir. Topluma ve toplumsal sisteme ilişkin hiçbir fenomenolojik kavram olmadığından, toplumsal etkileşim incelemesini nihai olarak felsefenin branşı

* Peter Hamilton, *Knowledge and Social Structure* (Bilgi ve Toplumsal Yapı), London, Routledge Kegan Paul, s.135-146, 1974.

kılmak, yani insansal varoluşa ilişkin genel fenomenolojinin bir parçası kılmak için Schutz, her türlü pozitivizmi sosyolojiden dışlamaya çalışmıştır. Toplumsal yapılar üzerine herhangi bir analiz, konuyla ilgilenenler açısından, toplumsal ilişkilerin sahip oldukları anlamların kavranılışını içeren yorumsayıcı bir ölçüte bütünüyle bağımlı olmalıdır. Bu, sosyal bilimlerde herhangi bir nesnellığın olamayacağını söylemek anlamına değil, bilakis bilimsel sorunların, bilimin kendi özerkliği ölçüsünde, bilim adamanın biyografik konumundan bağımsız olduğu anlamına gelir. Buradan çıkan sonuç, kuramsal bir tipleştirme sistemi, yani anlam düzeyinde mantıksal tutarlılık ve 'yeterlilik' gereklerini yerine getiren tipik amaç, güdü ve değerleri olan toplumsal bir 'kuklalar' dünyasıdır¹. Toplumsal gerçeklik, herhangi bir doğal gerçeklikten çok anlam inşası olarak kavranmalıdır : bu gerçeklik, bu gerçekliğin bizatihi içinde yer alan kimseler açısından bir anlama sahip olduğu ölçüde var olur. Bu yüzden, hem Husserlci hem de Schutzcu yaklaşımlar, epistemolojik sorunların, kuramsal ve mantıksal kavramları *a priori* olarak *Lebenswelt* (Yaşam Dünyası) içine yerleştirmelerinden dolayı, felsefe ve toplumsal kuramın alanından bütünüyle uzak tutulması gerektiğini ileri sürerler. Dolayısıyla, her türlü bilgi insansal etkileşim içinde meydana getirilen bir inşadır ve bu bilginin sistematik anlamda sahip olduğu yapı, sözü edilen bu temel toplumsal gerçekliğe uygun olarak üretilir. Buradan çıkan sonuç, bilgiyi toplumsal gerçeklikten kopuk bir şeye indirgeme doğrultusundaki çabaların isabetsiz ve çarpıtma olduğudur: özellikle de, topluma ilişkin araştırmanın yanlış bir biçimde doğabilimsel yapı içine oturtulması, tek tek aktörlerin bilinciyle inşa edilmiş ve onların öznelarasılığıyla anlamlı hale getirilmiş bir şey olarak toplumsal gerçekliğin asıl anlamını kavramanın her türlü imkanını ortadan kaldırır.

Sosyal bilim, sadece ontolojik sayılırları bakımından değil, aynı zamanda metodolojik sayılırları bakımından da yanlış bir çizgi üzerindedir. Çünkü, eğer toplumsal gerçeklik insanların bilinciyle inşa edilmişse, o halde bu gerçekliğin doğası ancak düşünümsel olarak, yani salt düşünüm etkinliği ('fenomenolojik indirgeme') yoluyla incelenebilir. Doğabilimsel nesnel araştırma veya deneyim yöntemlerini toplumsal gerçekliğe uygulamaya dönük her girişim, bu çerçevede temelden yanlıştır. Schutz tarafından hermeneutiğe- *anlamın* (verstehen) yorumsal yöntemi - dönüştürülmüş olan fenomenolojik analiz yöntemi, fenomenolojik sosyolojiye (bu noktada etnometodolojiyi hesaba katmıyoruz) aktarılmıştır. Metodoloji, o halde açık bir biçimde - önemli epistemolojik sorunları ortaya koyduğu için - fenomenolojik yönelimli bilgi sosyolojisinin gerçekte en temel konusudur. Aynı zamanda bir önemli nokta da, bilgi sosyolojisini, fenomenolojik incelemenin kapsamı içinde yer alan sosyolojinin kendisinden yalıtılarak tartışmanın olanaksız olmasıdır. Çünkü, toplumsal ve doğal gerçeklik hakkındaki bilgimiz aslında bu gerçekliğin bizzat kendisidir : bilgimiz değiştiğinde, bu bilginin inşa etmiş olduğu gerçeklik de o ölçüde değişir.

¹ Alfred Schutz, 'Concept and theory formation in the social sciences' (Sosyal Bilimlerde Kavram ve Kuram Oluşumu), Alfred Schutz, *Collected Papers I: The Problem of Social Reality* (Toplu Yazılar 1: Toplumsal Gerçeklik Sorunu), The Hague, 1967, s. 63-5 içinde.

II

Bilgi sosyolojisi üzerine yazılarında Peter Berger ve Thomas Luckmann, Schutzcu fenomenolojinin temel bakış açısından hareket etmektedirler². Ancak onlar, bilginin belirleyicisi olarak toplumsal yapı ve toplumsal yapının belirleyicisi olarak bilgi şeklinde ifade edilebilecek formülasyonlarına Durkheim, Weber ve Marx'ı da dahil etmiş olmaları bakımından eklektiktirler. Aynı zamanda onlar, sembolik etkileşimci formu içinde sosyal davranışçılığın dilini ve kavramlarını (bilgi, bireyde toplumsallaşma süreci yoluyla içselleştirilir görüşü temelinde), uygun bir biçimde yeniden düzenleyerek, kendi yapısal kuramlarında kullanırlar. Sonuç olarak, bilginin toplumsal temellerine ilişkin çok katmanlı (hierarchical) bir kuramdır söz konusu olan. Schutzcu fenomenoloji, Marx'ın antropolojisi ve diyalektik perspektifini, Durkheim'in toplumsal gerçekliğe ilişkin kullanmış olduğu kavramları, Weber'in geliştirmiş olduğu öznel anlamlar sistemi olarak toplumsal gerçeklik görüşünü, bütün bunları Schutz ve G.H. Mead de temel olan toplumsal gerçekliğin içselleştirilmesinin sosyo-psikolojik kuramıyla sağlama sağlamak suretiyle, gerçekliğin toplumsal inşasına ilişkin tek bir kuramın kapsamı içinde tutarlılaştıran felsefi bir çerçeve ve metodoloji sunmaktadır. Bu çoklu bakışaçısından hareketle Berger ve Luckmann, bilgi sosyolojisini yeniden tanımlamaya çalışırlar: bilgi sosyolojisi, 'gerçekliğin toplumsal inşasının analizi' olmalı ve 'toplumda "bilgi" olarak kabul edilen her şeyle ilgilenmelidir'³.

Berger ve Luckmann, en önemli yapıtlarını (*The Social Construction of Reality*), her biri ayrı ayrı, hem nesnel hem de öznel bir gerçeklik olarak toplumun diyalektiksel olarak etkileşimi içinde analizine ayrılmış olsa da, iki bölümden oluşturmuşlardır. Fenomenolojik sosyolojinin, yüzyüze ilişkilerden oluşan öznelerarasılığın toplumsal gerçekliğin temeli veya dayanağı olduğu ve bu öznelerarasılığın ana göstergeler sistemimiz ve dilimiz yoluyla bize göre hem dolaymlandığı hem de geliştirildiği gibi varsayımlardan hareketle bu yazarlar, kendi toplum kuramlarının en temel analitik unsurlarını tartışmaktadırlar. Herhangi bir toplumsal dünyada önemli olan şey, öznelerarası olarak inşa edilmiş toplumsal gerçekliğin *Kurumsallaştırılması, Meşrulaştırılması ve İçselleştirilmesi* süreçleridir. Demek ki bunlar, her toplumun, insani gerçekliğin katıksız olarak biyolojik veya psikolojik oluşumunun üstünde yer alan *başlıca* bileşenlerdir. Bu analitik-empirik kategorilerin her biri, insanı toplumsal bir çevre içinde kendi insansal doğasını kendisi yaratan bir tür olarak gören (*bakınız* : Paris Elyazmaları) Marksist antropolojiye dayanmaktadır. Bundan dolayı, *Gerçekliğin Toplumsal İnşası*, hem bu gerçekliğin bir parçası ve hem de bu gerçekliğin yapısına sınırlandırıcı koşullamalar getiren kullanılabilir hale getirilmiş örgensel bir çevreye

² Peter L. Berger ve Thomas Luckmann, 'Sociology of religion and sociology of knowledge' (Din Sosyolojisi ve Bilgi Sosyolojisi), *Sociology and Social Research* (Sosyoloji ve Toplumsal Araştırma), vol. 47(1963), s. 417-27; *The Social Construction of Reality* (Gerçekliğin Toplumsal İnşası), London, 1967(SCR). Aynı zamanda bakınız: Peter Berger and Stanley Pullberg, 'Reification and the Sociological Critique of Consciousness' (Şeyleşme ve Bilincin Sosyolojik Eleştirisi), *History and Theory* (Tarih ve Kuram), vol. 4, no.2(1965), s. 196-211.

³ SCR, s. 15- 26.

mekanizması, sözü edilen kurumsal dünyanın *meşrulaştırılması* da gerektirir. Kurumların herhangi bir iç mantıktan yoksun bir biçimde empirik olarak birbirleriyle uyumlu oldukları gerçeği, onların birbirleriyle bütünleşmelerinin anlaşılmasının, bu kurum üyelerinin üyesi buldukları kurum hakkında sahip oldukları bilginin de belli bir ölçüde kavranmasını gerektirdiği anlamına gelir. Bu türden bir bilginin analizi, bu kurumsal düzene ilişkin herhangi bir analiz için de önkoşuldur. Elbetteki bu, bir uzlaşımın kuşku duyulmayan temel değer ve inançlar bazında mümkün olabileceğini kabul etmek demektir. Bu kurumsal yapı üzerinde, bu yapıya ilişkin bilgi temelinde verili olduğu kabul edilen uzlaşma, incelemenin odak noktası olarak alınmalıdır. Toplumsal gerçekliğin bilgisi, yani kurumsallaşmış davranışların normlarına ilişkin reçete bilgi, bu nedenle, toplumsal gerçekliğin kendisiyle eş anlamlı olarak birarada bulunur hale gelir. Bir toplumda bilgi olarak olduğu gibi kabul edilen birikimler, gelecekteki bilginin nasıl düzenlenmesi gerektiği yönünde çerçeve sunan bilginin de kendisidir aynı zamanda. Toplumsal düzen hakkındaki bilgi, kabul etmeliyiz ki, bu toplumsal düzenin meşrulaştırılması doğrultusunda işlev görür. Şimdi elbette ki, bu bilginin elde edilme yolu, yani dil, Berger ve Luckmann'ın da kabul ettikleri gibi çok önemlidir. Ancak, neden belirli bir kurumsallaşmanın ortaya çıktığı ve bu kurumsallaşmanın toplumsal aktörlerin kullanımına açık normatif davranışa ilişkin semantik bilgi yoluyla nasıl devam ettirildiği açıklanmamaktadır. Dil bir gelenek havuzu olarak işlev *görür* ve eğer toplumsal gerçeklik hakkındaki önemli enformasyonların aktarılması gerekliyse, onun böyle bir işlev yerine getirmesi zorunludur. Ancak, bunu ifade etmiş olmakla, dilin hem genel bir kuramsal bağlamda hem de somut bir toplumsal ortamda nasıl ve niçin bu şekilde işlev gördüğüne ilişkin tüm soruları geçiştirerek yanıtlamış oluruz sadece. Dolayısıyla, ister bir takım sembolik edimler ve ister bir takım eğitsel süreçler yoluyla olsun, geleneksel eylem dilinin bu tortulaşmasının kavranılması, bu tortulaşmanın sadece nasıl meydana gelmiş olduğunu saptamış olmakla mümkün olamaz. Biz, bu iddiaların geçerli olarak kabul edilebilmeleri için, daha yetkin bir kanıtlanmasına ihtiyaç duymaktayız.

Benzer uyarıların, Berger ve Luckmann'ın roller konusundaki tartışmalarına ilişkin olarak da ifade edilmesi gerekir. Kurumlar, onlara göre, roller yoluyla içselleştirilir. Birey, bir rolü yerine getirmekle toplumsal dünyanın içine dahil olur. Rol performansının içselleştirilmesi, bu dünyayı rolünü yerine getiren birey açısından öznel olarak gerçek kılar. Ancak, rollerin hepsi aynı kurumsal önemde değildir: bazı stratejik roller, örneğin monarkın yerine getirdiği rolde olduğu gibi, toplumun tüm kurumsal düzenini sembolize edebilir. (Berger ve Luckmann, bu türden 'total' rollerin, 'daha çok' siyasal ve dinsel kurumlarda bulunduğunu kabul etmek dışında, onların oldukça fazla miktarda güç veya prestij kullanımını gerektirmelerinden dolayı 'total' olduğunu söylemezler.) Roller, bu bakımdan, bilginin toplumsal dağılımına ve onun genel ve role özgü olmak üzere iki ayrı parçaya bölünmesine işaret eden anlamında bilgiyi tanımlarlar. Her ne kadar bunun, aynı zamanda, rol farklılaşmasını gerektiren toplumsal örgütlenme sistemlerine işaret ettiğine dikkati çekmiş olsalar da bu yazarlar, toplumsal yapı ve bilginin yapısı arasındaki ilişkiyi daha uzun boylu tartışmaya girmezler.

Bize, bilginin kurumsallaşması ve rolünün farklılaşmasının tarihsel bir bağlam içinde ele alınmasının gerekli olduğu söylenir. Bunlar, tüm etkinliklerin geçim üzerinde yoğunlaşmasına ihtiyaç olmasın diye, 'iş bölümü düzeyine' ve (sanki farklı bir şeymiş gibi) ekonomik bir artışın elde edilebilirliğine bağlıdır.

Kurumsal düzen temelinde bütünleştirme, öncelikli hedefi bireyin yaşamını toplumsal bir dünya içinde nesnel olarak anlamlı kılmak olan meşrulaştırmaya ait bir görevdir. Kurumsal düzen, bireyin kendisi sayesinde anlam bulduğu ve içinde hareket ettiği bir şeye dönüşür: meşrulaştırma, böylelikle, 'kuşatıcı bir anlam evreni', yani kurumsal düzenin, kapsamı içinde gündelik yaşamı en genel referans çerçevesi içine yerleştirecek şekilde konumlandığı bir 'sembolik evren' yaratır. Eğer herhangi bir şey Berger ve Luckmann'ın yapıtının merkezi teması olarak isim vermek gerekirse bu, onların kullandığı 'sembolik evren' kavramıdır. Zira bu kavram, onların toplumsal düzen ile bilginin birbiriyle kenetli olduğuna dair iddialarının da temelini oluşturmaktadır. Meşrulaştırma, bu kuramsal çerçeve de, bilginin değerlere göre önceliğini gerektirmektedir. Başka sosyolojik geleneklerde meşrulaştırma ya salt değer biçici, yargısal ve çıkar temelli olarak ele alınmış ya da en çok da (Durkheim, Weber ve Marx da olduğu gibi) *tahrif edilmiş* (distorted) bilgiye dayandırılmıştır. Berger ve Luckmann'a göre o, olayların nasıl ve niçinine ilişkin bir açıklamada bulunmanın temelinde yer almak bakımından *bilişseldir*. Meşrulaştırma ancak, kurumsal anlamda bilgi sunumundan, kurumsal anlamda hükümde bulunmaya doğru işlemeye başladığında yargısal hale gelir. Herbiri, yukarıda tanımlanan anlamda bilişsel - yargısal alan, analitik olarak dört farklı meşrulaştırma düzeyi bulunmaktadır. Bunlar, en basit kuram öncesi düzeyden - 'ilk meşrulaştırma düzeyi' - en soyut ve genel düzeye doğru olmak üzere sıralanırlar: 'farklı anlam alanlarını bütünleştiren ve kurumsal düzeni sembolik bir bütünlük içinde kuşatan kuramsal geleneğin kolları...' Bu pragmatik başvuru alanı en son aşkılaştırılan başvuru alanı olur⁶. Meşrulaştırma günümüzde, gündelik yaşam içinde hiç deneyimlenemeyen sembolik bütünlükler yoluyla gerçekleşmektedir. Berger ve Luckmann'ın meşrulaştırmanın 'sembolik evren' düzeyi olarak adlandırdıkları şey budur. Bu, '*Weltanschauung*' (Dünya görüşü) kavramına, yani kapsamı içindeki tüm yaşam alanlarını kuşatan, kültürel olarak bütünleştirici totalite kavramına çok benzeyen bir kavramdır. O, 'kurumsal düzene aşkın olan ve onu kapsayan bir evrensel içinde' yer alan tüm kurum ve kurumsal rolleri bütünleştirir⁷.

Bu sembolik evren, bireye kendi ölümlülüğünü emniyetli bir bağlama oturtma; topluma da kendisini tarihsel bir süreklilik içinde kavrama imkanı sağlar. O, aynı zamanda, sosyabilitenin ve diğer toplumsal olmayan olguların yukarıdan aşağıya doğru (ki bu, bazı insanların, mesela kölelerin 'insan'dan çok 'hayvan' olduğu anlamına gelebilir) sıralanmasını kapsama anlamında, neyin 'toplumsal' olarak nitelenebileceğini de tanımlar. Sembolik evrenler, sözü edilen bu nitelikleri dolayısıyla, görünüşte birey ve topluma, dayandıkları toplumsal temel ne kadar emniyetli olursa olsun, kendi

⁶SCR, s. 113.

⁷ SCR, s. 114.

kendilerini var etme (kurma) imkanı vermez. Onlar, bu sembolik evrenin bir meşrulaştırma sorunu ortaya çıktığında, işlev görmesi için 'evren (dünya) - korumanın kavramsal aygıtları'na ihtiyaç duyarlar. Bu üst - meşrulaştırıcı aygıtlar, esas olarak, kuramsal içerikte meydana gelen düzenli gelişmeler yoluyla, tarihsel olarak mitolojiden teolojiye, felsefeye ve günümüzde bilime doğru evrilme göstermiş total bilişsel sistemlerdir. Meşrulaştırıcı kuramların sözü edilen gelişim çizgisi, aynı zamanda, Weberci 'dünyanın büyüünün bozulması' (disenchantment of the World) sürecine de denk düşmektedir. Mitoloji en naif kavramsal aygıt düzeyini; bilim en fazla sistematize edilmiş ve ussal düzeyi temsil etmektedir. Evren (dünya) korumanın bu kavramsal aygıtı, kendisini elbette toplumsal olarak örgütlendirir. Bu anlamda, sembolik evrenlerden bazılarının varlığını devam ettirmesini, onları elinde bulunduran grupların dayandıkları sosyo-yapısal temelin gücüne bağlamak mümkündür. Bu görüş, açık bir biçimde bizi, sahte marksist bir ideoloji kuramına; bu kavramsal aygıtları veya hatta sembolik evrenlerin kendilerini 'ideolojiler' olarak adlandırmak istemeyen Berger ve Luckmann'ın onlara verdiği adla 'meşrulaştırıcı kuram' lara yönelir. Bize, tüm sembolik evrenlerin ve meşrulaştırmaların insansal ürünler olduğu ve bunun, bizim onları ancak kendi somut toplumsal bağlamlarıyla ilişkisi içinde analiz edebileceğimiz anlamına geldiği söylenir.

Bununla birlikte, Berger ve Luckmann'ın bu analizlerinin bir kısmı, fiili olarak 'meşrulaştırıcı kuramlar' üreten; aktiviteleri, ihtimalen temsil ettikleri toplumsal grupların ilgileri ve 'ilişkili yapılar'ıyla bağlantılı olan grupların üyelerine ilişkin incelemeyi kapsamaktadır. Bu yüzden, neyin 'ideolojik' olduğu ya da olmadığı, son kertede, o şeyin, içinde üretildiği toplumun yapısıyla olan ilişkisine bağlıdır. İtiraf edilmiş bireyciliklerine rağmen Berger ve Luckmann, oldukça bütüncül kavramlara yönelmiş olurlar. Toplumsal sistemin kültürel totalitesini temsil eden herhangi bir totalite türü olarak sembolik evrene ilişkin bu bütüncül görüş; sözü edilen yazarları, üyeleri tarafından 'inşa edilmiş' toplumsal gerçeklik görüşünü tamamiyle gözardı eden bir ideoloji anlayışına sürükler.

Bu yüzden sorun, bu sembolik evrende kimin 'mesken tuttuğu'dur. Hıristiyanlık, Ortaçağ Avrupası'nda 'ideolojik' değildir; çünkü serften monarka kadar herkes Hıristiyanlığın evreni içinde yer alır. Bununla birlikte, Post-endüstriyel Devrim Avrupasında Hıristiyanlık, orta sınıf tarafından, bu evrene dahil edilemeyecek bir sınıf olarak işçi sınıfına karşı kullanıldığı zaman ideolojik bir niteliğe bürünür. 'İdeolojinin ayırdeciliği şudur ki... aynı kapsamlı evren, söz konusu toplum içinde somut kazanılmış çıkarlara bağlı olarak farklı farklı tarzlarda yorumlanır'⁸. Bu türden bir çıkar temelli ideoloji kuramı, esas itibariyle Marx'ın ideoloji kuramından veya bazı bakımlardan da Weber'in inanç sistemlerine ilişkin görüşünden farklı değildir. Bu yüzden, 'meşrulaştırıcı kuramların tarihi, bir bütün olarak her zaman toplum tarihinin bir parçasıdır'⁹. sözü, Marx'ın ideoloji anlayışıyla, yani ideolojinin toplumsal

⁸ SCR, s. 141.

⁹ SCR, s. 144.

gerçekliğin mevcut bölünmelerinin ifadesi; insanların içinde yaşadıkları tarihsel koşulların bir sonucu olduğu şeklindeki anlayışıyla hemen hemen özdeştir.

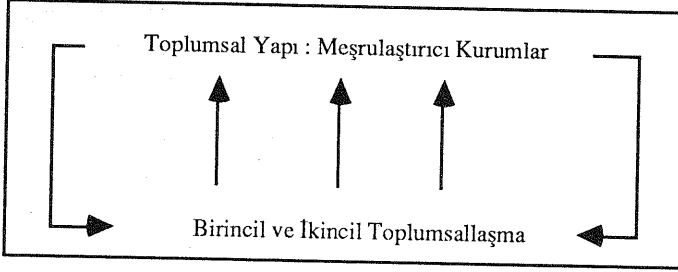
III

Berger ve Luckmann'ın bilgi sosyolojisine karşı takındıkları aslında türetilmiş olan bu yaklaşım, onların toplumsal gerçekliğin içselleştirilmesine ilişkin analizlerinde de sürdürülür. 'Birincil' ve 'ikincil' toplumsallaşmayı, tüm detaylarıyla, gündelik dünyanın nesnel gerçekliğini birey için öznel bir gerçekliğe dönüştürmenin mekanizmaları olarak kabul ederek onlar, kendi analiz çerçevelerini oluşturmak için

G. H. Mead'in sembolik etkileşimci kuramından yararlanırlar. İlk defa Mead tarafından, çocuğun anlamlı ve genelleştirilmiş diğeri rollerini içselleştirmesinden hareketle, 'anlamlı diğeri' ve 'genelleştirilmiş diğeri' kavramları temelinde tanımlanmış olan gerçekliğin inşası görüşü, öznel gerçekliğin analizi için bir hareket noktası sağlaması bakımından kabul edilir. Öznel ve nesnel gerçekliğin eşitlenmesi, gelişimsel olarak, rol yerine getirme sürecinde tamamlanır. Dilin gelişim sürecinde çocuğa aktarılan ilk gerçeklik tanımını sağlayan duygusal önemdeki ailesel ilişkiler yoluyla birincil toplumsallaşma, başkalarıyla olan ilişkisi içinde çocukta 'ben' (self) kavramını geliştirir. Dil yetisi geliştikçe çocuk, oyun oynama ve diğer aktiviteler yoluyla genelleştirilmiş diğeri rolünü benimsemeyi öğrenir. Genelleştirilmiş diğeri rolü, bir kez içsel olarak kavramsallaştırıldığında, birincil toplumsallaşma son bulur. Bu andan itibaren, ikincil toplumsallaşma, kurumsal rollerin içselleştirilmesi sürecini belirgin bir biçimde başlatır. Hangi rollerin hemen içselleştirilebileceği işbölümüne bağlıdır; ancak bu ikincil toplumsallaşma süreci daima role özgü bazı 'vokabüler'lerin edimini gerektirmektedir. Rol edimi, bu yüzden, yazarlarımıza göre normatif bir aktivite olmaktan ziyade, öncelikle bilişsel bir etkinliktir. Bu süreçte söz konusu olan şey, genelleştirilmiş diğeri rollerine ilişkin dilbilimsel olarak doğru kavramsallaştırmalar dizisinin derece derece gelişmesidir. Rol bilgisi, böylelikle, toplumsal aktivitelere ilişkin tıpselleştirmelerden hareketle oluşur. Bu bilgi, gerçekte, sosyolojinin yerine getirmesi gereken göreve ilişkin (ki buna göre sosyolojinin yapması gereken şey, tıpsel aktörler ve tıpsel öznelerarası anlamlardan oluşan bir dünya inşa etmektir) Schutzcu görüşle örtüşür. Bu türden bir 'kukla dünya', öznelerarası temelli gerçek toplumsal dünyayı kavramamızı kolaylaştırır¹⁰. Görevlerin birincil ve ikincil toplumsallaşma arasında bu fiili dağılımı, tarihsel olarak veya bilginin gündelik dağılımına göre değişebilir; ancak bu durum bile, esas olarak, yukarıda anlatılan koşullara uygunluk gösterir. Bu türden bir analizin bu bütünsel kuram içinde gördüğü işlev, bilgiye ilişkin bir tür 'mikro sosyoloji' gibidir; ancak bu türden analizin kendisi de aslında, toplumsallaşma - kurumsallaşma ve meşrulaştırmanın yapısal yönlerinin makro sosyolojik bir kavranılışını gerektirir. Toplumsal olarak inşa edilmiş gerçekliğin bütünselliğini üreten bu mikro ve makro sosyolojik unsurlar arasında, Berger ve Luckmann'ın söylediklerine bakılırsa, 'diyalektik' bir ilişki bulunmaktadır. Unutulmamalıdır ki, diyalektik burada ilişkili veya ilişkiyel anlamına gelmektedir.

¹⁰ Schutz, op, cit., s. 66.

Toplumsal gerçeğin inşasının ne yalnızca toplumsallaşmanın analizi ne de yalnızca toplumsal yapıya ilişkin bir analizle anlaşılacağı; ancak birbirlerini nasıl etkilediklerine ilişkin bir incelemeyi gerektirdiği şeklindeki önerme aşağıdaki gibi şematize edilebilir (bakınız, Şekil 1):

Şekil 1: Toplumsal Gerçeğin İnşası

IV

Bilginin, toplumsal düzen bakımından değerlere öncel olduğu şeklindeki hem Berger-Luckmann yaklaşımını hem de etnometodolojik bakış açısını karakterize eden bu genelleştirici görüş, toplumsal aktörleri temel biliş merkezli bireyler haline getirir.

Bu bilgi, toplumsal olarak örgütlendirildiği ölçüde, ilgilerle bağlantılı bir bilgidir. Etnometodologlara göre bu durum, kendisi sayesinde bu türden bilginin istikrarlı bir biçimde üretildiği 'gizli' yöntemlerin analizini gerektirir. Berger ve Luckmann yaklaşımı, etnometodolojik olarak adlandırılmış olsa da, bu doğrultuda değildir. Bu yaklaşım, gerçeğin toplumsal bir biçimde inşa edilmiş olduğu şeklindeki varsayım konusunda Schutzcu fenomenolojinin entellektüel mirasını paylaşır. Ancak, etnometodologlar toplumsal aktiviteye ilişkin olduğu gibi kabul edilen kuralların üretimi ve aktarılması, yani toplumsal bilginin normatif yapısı üzerinde odaklandıkları halde, Berger ve Luckmann hem bir rol kuramı hem de bir toplumsallaşma kuramı temelinde, toplumsal olarak inşa edilmiş gerçeğin kurumsallaşması ve onun meydana getirilişi üzerinde odaklanırlar. Durumun onların sandıkları gibi olmadığı ortaya çıksa da, etnometodologlara göre normatif düzen, bilişsel yapıya önceldir. Onlar, mantıksal rollerin, olduğu gibi kabul edilen ancak sistematik olarak farkında olunmayan normatif rollerden oluşan bir yapıya bağımlı olduğu iddiasında bulunurlar¹¹. Berger ve Luckmann'ın kalkış noktası olarak aldıkları temel sayıltı, bilginin toplumsal

¹¹ Örneğin bakınız: Harold Garfinkel, 'Aspects of the problem of common-sense knowledge of social structures' (Toplumsal Yapıya İlişkin Sağduyu Bilgisi Sorununun Yönleri), *Transactions of the Fourth World Congress of Sociology* (Dördüncü Dünya Sosyoloji Kongresi Raporları), 1959, s. 51-66. Aynı zamanda son dönemde yapılmış bir çalışma için bakınız: Alan F. Blum, 'The corpus of knowledge as a normative order' (Normatif Bir Düzen Olarak Bilginin Temeli), J.C. McKinney ve E. A. Tiryskian (edt), *Theoretical Sociology* (Kuramsal Sosyoloji), New York, 1970, s. 235-69. içinde.

gerçekliğin oluşturucusu olduğu ve normatif bir toplumsal kontrol düzenini, onun kurumsallaştırılması, meşrulaştırılması ve içselleştirilmesi yoluyla ürettiğidir.

Berger-Luckmann yaklaşımına ilişkin analizi gereksiz bir biçimde daha fazla uzatmaksızın, bu yaklaşımın hem dayanaktan yoksun hem de türetilmiş olduğunu burada ifade etmekte fayda vardır. Gerçekte, bu yaklaşımın kuramsal düzlemlerli bütüncü yöntemi, onun bir kuram olarak zayıflıklar içermesinin temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Çünkü, farklı sosyolojik konuların bütünleştirilmesi ancak sosyolojik analiz öncesi bir düzeyde mümkün olabilir gibi görünmektedir. Weber, Marx, Durkheim ve daha az bir ölçüde de Mead'in empirik görüşlerinin hemen hemen tümü, uzun bir kuramsal gezintiden sonra, üstünkörü bir biçimde, kendi çalışmalarında özümlelenebilir unsurlar haline getirilir. Bu durumun bizi, onların yapıtlarındaki temel eksiklikle karşı karşıya getirdiğini düşünüyorum. Bir bilgi sosyolojisi olarak onların kuramı, oldukça açık bir biçimde empirik olmayan bir kuramdır: o, toplumsal kuramdan ziyade toplumsal felsefenin alanı içinde yer alır. Zira bu kuram, Weber, Marx, Durkheim ve Mead'in birbirinden farklı olan kuramlarını *bilimsel kulan*, yani onların kendi kuramlarının temel tezleri için empirik kanıtlar olarak referans aldıkları tüm unsurları dışarda bırakır. Bu başarısızlığın tohumunun, Berger ve Luckmann'ın, kendi kuramsal eklektizimlerinin haklılaştırılması için, fenomenolojiyi kullanmalarındaki ısrarlarında yattığını düşünüyorum. Zira, bu durum onları Marx, Weber ve Durkheim'in sosyolojik kuramlarını, onların toplumsal gerçekliğe ilişkin *tanımlamalarını* eşit ölçüde kanıtlanabilir ve kullanılabilir olarak kabul etmek suretiyle, tek bir bütün haline getirebilecekleri şeklindeki bir sayılıya yöneltmiştir. Bu kuramlar arasındaki temel farklılıklar ve gerilimler, hemen hemen tamamıyla gereksiz bir bütünselleştirme temelinde, basitçe gözardı edilir veya küçümsenir ve bu sözü edilen hata, G.H. Mead'in sosyal psikolojisinin bu bütünleştirmeye saf haliyle olduğu gibi ilave edilmesiyle daha da pekiştirilir.

Berger ve Luckmann'ın sözü edilen çalışmalarının ayrıntıları hakkında eleştirel tavır almak ne kadar mümkün olursa olsun, önelere koydukları temel amacın, yani hem yalnızca entellektüel bilgiden ziyade *her türlü* bilgiyi ele almak hem de sosyolojik kurama özgü kanallar oluşturmak için bir bilgi sosyolojisi tesis etmek doğrultusundaki amacın, en azından taktire değer olduğunu teslim etmek gerekir. Ne yazık ki, bu her iki amaçtan hiçbiri, onların temel almış oldukları yaklaşımlarından ötürü, gerçek anlamda yerine getirilmemiştir. Zira daha önce de vurguladığım gibi, böylesi bütünleştirici bir metodoloji, sosyolojik analiz öncesi düzey için bir ölçüde kabul görebilir ki, bu da ancak konuya genel yaklaşımın içinde bir öge olma düzeyini geçmez. Eğer bu bütünleştirici metodoloji, kapsayıcı bir kuram olduğu iddiasını taşırsa, eklektik yapısında mevcut bulunan çelişkiler onu zayıflatır ve tutarlı bir bilimsel analizin gerçekleştirilmesini önler. Kanımca Berger ve Luckmann, sosyolojiyi daha felsefi ve hermeneutik bir çizgide yeniden inşa etmenin mümkün olduğunu düşünmektedirler. Böylesi bir yeniden kurgunun yolu ise, kendisi daima son derece spekülative bir alan olan bilgi sosyolojisinden geçer. Bu yüzden ben, ne felsefi olarak inşa edilmiş bir

Peter Hamilton

sosyolojinin mümkün olduğuna inanıyorum ne de Berger ve Luckmann'ın çabalarını bilgi sosyolojisini özellikle çekiciliği olan 'fenomonolojik' çizgide yeniden formüle etmek yönünde çabalar olarak görüyorum. Bilimi bilim yapan ölçüt, son kertede, onun sistematik ve kuramsal olarak kesin bir anlamda sınanabilir 'açıklamalar' sunabilmesidir. Berger ve Luckmann'ın yapıtı tam da bu nedenlerden dolayı, 'bilim' adını almayı hak etmekten uzak gibi görünmektedir.

Çev.: Bekir Balkız